

ТМ	Г. XXXIII	Бр. 4	Стр. 1339-1352	Ниш	октобар - децембар	2009.
----	-----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 37.017.7:316.72 371.3.012::172(497.11)

Прегледни рад

Примљено: 5.3.2009.

Споменка Будић

Филозофски факултет

Нови Сад

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО И РАЗВОЈ СВЕСТИ ЗА ЖИВОТ У МУЛТИКУЛТУРАЛНОЈ И ИНТЕРКУЛТУРАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ КРОЗ САДРЖАЈЕ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА*

Резиме

Циљ мултикултуралног образовања јесте да допринесе прогресивној трансформацији друштва, примени и успостављању социјалне правде и једнакости. У овоме раду ауторке намеравају да сагледају и размотре могућности имплементације садржаја мултикултуралног образовања у традиционални курикулум како у форми посебног предмета (како је грађанско васпитање) тако и кроз увођење садржаја у различите наставне предмете. Не мање битно од садржаја је сагледавање начина њихове реализације и облика рада како би их ученици боље усвојили и уклопили у свој систем вредности. Дакле, приликом планирања наставе потребно је развити јасну представу о предусловима за наставу и учење, особинама разреда, особинама ученика појединачно и разумети ученике у свој њиховој различитости. Ово говори о логичности инклузије мултикултуралног курикулума у различита друштва у којима постоји премаћ мултиетничких ученичких група. Курикулум мултикултуралности који је укључен у главни образовни пакет је први покушај ка стремљењу да се понуди комбиновани импут, о уоченим разликама, у грађански конструисано друштво.

Кључне речи: образовање за демократско друштво, грађанско васпитање, садржај, мултикултурално образовање

За боље разумевање идеје грађанског васпитања, од битног је значаја да се објасни концепт и значење грађанског (цивилног) дру-

budics@unsff.ns.ac.rs

* Рад је настао у оквиру пројекта "Европске димензије промена образовног система у Србији" које финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије (2006-2010) (149009).

штва. Грађанско друштво је друштво у којем се стварају услови за учешће грађана у решавању важних питања на којима је ангажована држава. С обзиром да учешће грађана у решавању питања од значаја, носи одређену одговорност, неопходно их је васпитати за преузимање активне улоге у друштву. Стога би грађанско васпитање могло помоћи младима да развију боље и реалније разумевање данашњег света, да постану активни учесници у процесима доношења одлука, одговорни и информисани грађани у складу са основним принципима демократије и отвореног и динамичког грађанског друштва. У овоме контексту позваћемо се на неке изворе (Легендре, 1993, према Кулић, 2005.) у којима се истиче да грађанско васпитање (као наставна дисциплина) има као задатак припремање ученика за грађане путем упознавања политичких, демократских, економских или социјалних институција. Такође се у увођењу предмета грађанско васпитање код нас, пошло од идеје да се оно смести у контекст међународних дешавања. С тим у вези издвојене су три значајне међународне референтне тачке (Деценија Уједињених нација у образовању за људска права, Програм савета Европе за демократско друштво, Међународна студија грађанског васпитања) као и њихове импликације на развој грађанског друштва. Сходно томе развијале су се смернице за конципирање програма предмета грађанско васпитање, а путем њега преношење знања, вештина и ставова, на младе, који су усмерени на: јачање поштовања људских права и основних слобода, потпуни развој човекове личности и доживљај сопственог достојанства, афирмисање разумевања, толеранције, равноправности полова међу свим народима, аутохтоним народима и расним, националним, етничким, верским и језичким групама.

Сматра се да образовање за људска права у курикулуму може бити заступљено (Смитх и сар., 2002, 15-16)) на пример путем:

Програма за стицање вештина, који обухватају радионице из комуникације, животних вештина и интерперсоналних односа.

Програма за мировно образовање, поред заједничких карактеристика са програмом за стицање вештина ипак је њихова дефинишућа особина да су усмерени на питања о насиљу и решавању конфликта.

Програма мултикултуралног и интеркултуралног образовања, који у први план ставља учење о разликама и појмове као што су толеранција и међусобно разумевање. Сувише би било поједностављено да се мисли како конфликти настају због недостатка разумевања за друге културе и традиције. Овакви приступи немају дејство ако игноришу кључна питања неједнакости и различите односе моћи међу друштвеним групама.

Међународног образовања, које се бави разумевањем глобалних питања и међузависношћу појединаца, народа и култура.

Идеја грађанског васпитања је тековина послератне Европе, уништене страшним разарањима и погођене бројним ратним злочинима који су се у име једног народа чинили над другима. Циљ је био стварање одговорних и информисаних грађана и развијање свести о важности њиховог активног учешћа у процесима доношења одлука и њихове одговорности за будућност демократског друштва. С обзиром да је наша земља мултикултурална држава у транзицији у којој трећину становништва чине мањине, демократија се не може успоставити ако би се оглушило о извесна очекивања тог дела становништва, а која се тичу права на очување њиховог идентитета и учешћа у друштвеном и политичком животу. Задовољење интереса мањина не треба да се тумачи као политичка коректност већ треба да буде опредељење за њихову заштиту, али таква заштита никако не би смела да угрожава права индивидуе на слободан избор начина живљења (Жаревац, 2002, 395).

Последњих година значајно оживљава интересовање за образовање за грађанско друштво. Растући плурализам унутар земаља подстиче развој програма грађанског васпитања који би требало да превазиђу оквире једноставних патриотских модела грађанства којима се захтева некритична лојалност према нацији и држави (Смитх и сар., 2002). С тим у вези програми грађанског васпитања настоје да избегну дефинисање националности кроз термин етнички, верски или културни идентитет и да се баве питањима која су везана за разлике и права мањина унутар друштва. Зато поред политичке, друштвене и економске димензије које су укључене у програм грађанског васпитања, присутна је и културолошка димензија која се односи на колективно представљање и изражавање заједничких вредности и традиције унутар групе и између група у друштву, уважавајући њихове историјске основе.

Увођење наставе грађанског васпитања можемо посматрати као одговор на потребу за јачањем васпитне улоге школе. Већ дуже је присутна општа оцена о ослабљеној васпитној функцији школе, спекулисало се о увођењу посебног предмета који би се оријентисао на васпитање ученика и изгледа да је ова идеја нашла своју реализацију баш кроз овај предмет.

За потпуније и садржајније одређивање ове форме наставе требало би на једном конкретнијем нивоу проучити и одредити њене специфичности, а то захтева детаљније истраживање различитих аспеката ове наставе. Од низа аспеката наставе грађанског васпитања као што су: статус предмета грађанско васпитање у наставном плану и програму, циљ и задаци наставе, предвиђени начин реализације ове наставе, позиција ученика у настави грађанског васпитања, акценат ћемо ставити на садржаје програма наставе грађанско васпитање, прецизније на процену заступљености и адекватности садржаја интеркултуралног образовања у актуелним уџбеницима.

Анализа програмских садржаја за сва три разреда средње школе показује да се, увођењем грађанског васпитања као предмета, створени услови за васпитање ученика у духу толеранције, праведности, спремности за компромисе, афирмацију различитости, флексибилног недогматског мишљења, развоја осетљивости за потребе других, усвајање демократских ставова итд.

Значај увођења наставе грађанског васпитања самим тим је већи што подаци истраживања указују на раширеност нехуманитаризма (Пантић, 1981, 1990) и аутаритарности (Рот и Хавелка, 1973, Голубовић и сар., 1995) код нас. Сматра се да је ова оријентација одраз традиционалне патријархалне културе, као и ауторитарне друштвене климе (Јоксимовић, 1997). Такође се сматра да кооперативно учење (које је доминантно у настави грађанског васпитања) има повољне ефекте на развој демократских ставова и односа. Са становишта васпитања за демократију, од посебног су значаја ефекти које кооперативно учење има по интерперсоналне односе. Такво учење доприноси:

1. бољим односима међу вршњацима у погледу пола, способности, етничке припадности.
2. смањује предрасуде и повећава толеранцију према различитостима, што представља битну одлику демократске личности.

Степен демократије конкретног друштва могуће је, између осталог, проценити у односу на степен толерисања и подстицања испољавања различитости, аутохтоности и самосвојности (Ђуришић-Бојановић, 2006, 430). То за собом повлачи потребу преиспитивања постојеће васпитно-образовне концепције с позиције образовања за демократију. Образовање за демократију и грађанско друштво требало би да буде процес доживотног учења и оно подразумева:

- Учење за друштво, у друштву и о друштву и учење за заједнички живот
- Имплицира демократизацију учења усмеравањем на онога који учи и његову аутономију и одговорност у процесу учења, имплицирајући тако реципрочност подучавања и учења;
- Постиже се кроз мултипле, међусобно повезане, трансфералне процесе учења, на пример кроз грађанско васпитање, образовање за људска права, интеркултурно образовање, образовање за мир и глобално разумевање;
- Базира се на искуству и пракси;
- Захтева отворени курикулум који укључује партиципативне и интерактивне приступе базирани на учењу кроз искуство, акцију и сарадњу;
- Одиграва се у широком спектру формалних и неформалних услова учења, који све више теже повезивању, као што су породица, локална заједница, медији, културне иницијативе итд (Тим за демократизацију образовања, 2001).

С обзиром да наша земља није етнички чиста и да се у њој преплићу различите културе, увођење грађанског васпитања у школе је значајно јер оно ствара услове за васпитање ученика у духу толеранције, разбијања предрасуда и стереотипа, развоја позитивног прихватања разлика, усвајања демократских ставова, итд (Будић, Гајић, 2006. 151).

Наставници обухваћени истраживањем¹ такође као најзначајнији циљ истичу развијање толеранције у односу на различитост других култура. Пошто су испитаници рангирали наведене циљеве од 1 као најбитнији до 6 као најмање битан, резултат који је у просеку најнижи представља по њима најбитнији циљ. Табела 1

Табела 1. Одговори на питање: Рангирајте наведене циљеве интеркултуралног васпитања и образовања?

Циљеви интеркултуралног васпитања и образовања	Минимум	Махимум	Ар. средина	Стд. Девиатион
Разумевање културе сопственог народа	1,00	6,00	2 2,1502	1,51678
Подстицање развоја националног идентитета	1,00	6,00	5 3,1545	1,86903
Развијање толеранције у односу на различитост других култура и народа	1,00	6,00	1 2,1191	1,38160
Стицање знања о културама других народа	1,00	6,00	6 3,2500	1,65079
Развијање критичког мишљења о друштвеним процесима	1,00	6,00	3 2,6309	1,79830
Сузбијање предрасуда о историји и култури других народа	1,00	6,00	4 3,0905	1,80079

Веома је важно афирмисати програме мултикултуралног и интеркултуралног образовања које у први план ставља учење о разликама. Чињеница је да су одељења хетерогена и по питању националности и веома је важно да те различитости не доводе до конфликата.

¹ Истраживање је организовано са намером да професори грађанског васпитања на територији Републике Србије својим одговорима помогну у вредновању циљева, задатака и садржаја у настави поменутог предмета, нарочито њихове реализације са аспекта интеркултуралности и образовања за људска права и права детета у европској различитости. Истраживањем је обухваћен 241 наставник којима је понуђен упитник са тридесет једним питањем.

Зато би стање плурализма култура требало посматрати и са становишта школског васпитања и образовања у целини, а не само кроз садржаје грађанског васпитања. Наиме, у истраживању о интеркултуралном образовању у нашим школама (Петровић и Јањетовић, 2002) истиче се:

да је потребно осврнути се на конкретне проблеме који постоје у употреби наших уџбеника у настави и избору садржаја за које наставници сматрају да не доприносе разумевању културе других народа и културе којој појединац припада, развијању толеранције према различитим обележјима других култура и сузбијању предрасуда;

ради уношења интеркултуралне димензије нужне су промене у садржајима који се односе на историју и културу етничких група на просторима бивше Југославије и у ту сврху треба спровести обуку наставника;

планови и програми српског језика су национално оријентисани;

одабир писаца заступљених у нашим програмима је национални што упућује на чињеницу да нови планови и програми немају интеркултуралну димензију, а која је важна за боље схватање историје и културе сопственог народа који се развија и живи у мултиетничкој и мултикултуралној средини.

Слично овоме, на основу анализе уџбеника из историје за основну и средњу школу (Миливојевић, 2002) утврђено је да пате од етноцентризма и глорификовања свог народа, дискриминације и прећуткивања неповољних информација, тенденциозности и негативног клишеизирања суседних народа. Ове анализе недвосмислено указују на то да садржаји неких наставних предмета директно се супротстављају садржајима наставе грађанског васпитања и намеће се питање да ли је у таквим условима уопште могуће васпитавати ученике у духу толеранције, праведности, спремности за компромисе, афирмацију различитости итд.

Насупрот реченом, охрабрују одговори наставника који су били укључени у поменуто истраживање. Наиме, већином су мишљења да садржаји грађанског васпитања, посебно када је реч о интеркултуралности, корелирају са осталим наставним предметима. Табела 2.

Табела 2. Фреквенције одговора испитаника

	Фреквенције	Проценти
ДА	203	84,2
НЕ	30	12,4
Недостаје	8	3,3
Укупно:	241	100,0

Данас више него икад васпитање и образовање за дијалог и толеранцију требало би да постане прва потреба и према речима Шушњића, нит водиља нашег времена – његова световна религија (Шушњић, 2007). Стога, веома је важна припрема наставника за мултикултуралне програме како би се остварила европска димензија образовања, што подразумева интеркултурални приступ у настави да би се млади оспособили за међународну културну сарадњу. Дакле потребно је:

Оспособити младе да разумеју шта је то европски културни идентитет и свест о јединственом европском наслеђу;

Да стварају интеркултуралну димензију и димензију разумевања између различитих друштава;

Да развију пријатељство међу младима различитих језичких, културних и верских традиција;

Да постану полазници покрета за културну размену, да развијају и примењују стратегије које омогућавају приближавање другим културама;

Да развијају отвореност мишљења, толеранције и постојања начина живота других људи (Ратковић, 2003, 122-123, према Гајић, Будић, 2006).

Судећи по одговорима испитаника (табела 3) можемо констатovati да од 123 испитаника који су потврдно одговорили на питање, највећи број њих мисли да везе међу школама доприносе развијање толеранције и поштовања културе, историје и начина живота других људи и нација и размени сазнања и искустава са другим регионима и земљама, а најмање испитаника мисли да доприносе развијању свести о јединственом европском наслеђу и европској међузависности. Ови резултати нам дозвољавају да констатујемо, да интеркултурални приступ у настави постоји и да су школе на добром путу да оспособе младе за међународну културну сарадњу.

Табела 3. Фреквенције одговора на питање: “Наведите да ли везе међу школама и узајамна размена доприносе:

	Фреквенције
Разумевању и пријатељству међу ученицима различитих језичких, културних, верских и других традиција	93
Размени сазнања и искустава са другим регионима и земљама	102
Развијање толеранције и поштовања културе, историје и начина живота других људи и нација	118
Развијању свести о јединственом европском наслеђу и европској међузависности	78

Шушњић упозорава да заједница, која у своје младе нараштаје не угради потребу за разговором и навику за трпељивост према другом и друкчијем, нема будућности. Она ће да је има ако васпитање и образовање својих младих чланова усмери према дијалошком мишљењу, предностима и вредностима које проистичу из разлика. Колико ће да буде вредан сваки њен припадник, моћи ће да се измери тако што ће да се види колико је склон да води разговор и да поднесе друкчији начин мишљења но што је његов (Шушњић, 2007, 223). Резултати из табеле 3 управо показују да сарадња међу школама и садржаји грађанског васпитања управо доприносе развоју толеранције, поштовању мишљења другог, отвореност мишљења код младих и дијалога.

Претпоставља се да би познавање људских права, демократских начела и вредности, развијање толеранције и поштовања културе, историје и начина шивота других људи и нација допринело усвајању демократских ставова, а познавање демократских процедура, учешћа у њима као и принципа демократске комуникације, дијалога и дебата припремило ученике за активан живот у грађанском демократском друштву. Претпоставља се такође да би развијање критичког мишљења, разбијање стереотипа и предрасуда, учење толерисању несагласивих ставова и идеја у односу на сопствене, допринело развијању флексибилног, недогматског мишљења које је једна од централних претпоставки демократског понашања (Ђуришић-Бојановић, 2002, 69).

Образовање из мултикултуралне перспективе

Из мултикултуралне перспективе сви ученици би требало да добију образовање које непрестано потврђује људску разноликост (оно које обухвата историју и културу свих расних, етничких и културних група). Да би се то постигло, Банкс (према Схав, 1997) истиче важност инрегрисања мултикултуралног образовања у курикулум образовања наставника које ће им помоћи да добију знања, вештине и све остало што је потребно да би се ефикасно радило са ученицима из различитих расних, етничких и друштвено класних група. Мултикултурализам треба да се посматра како из историјске тако и из концептуалне перспективе. Историјски посматрано, мултикултурализам је ушао у широку јавну употребу током раних осамдесетих година у контексту реформи курикулума у државним школама. У овој контексту посебно се расправљало о садржајима наставних предмета као што су историја, књижевност, друштвенене науке и друге сличне области јер се сматрало да се путем поменутих садржаја рефлектује оно што је касније постало познато као “еуроцентрични” јаз (Грегору Јау, 2002). Мултикултуралном образовању се често приписују

ограничене могућности јер га многи сматрају само образовањем за етничке мањине (на пример, расизам у САД је створио образовни систем који и даље игнорише културу обојених ученика стављајући их тако у подређени положај у друштву). Стога, мултикултурално образовање има своју основу у идеалима социјалне правде, образовне једнакости и посвећено је подстицању и развијању образовних искустава у којима сви ученици остварују свој пуни потенцијал. Школе су есенцијалне у постављању темеља за трансформацију друштва и елиминацију угњетавања и неправде. Зато свеукупна клима у школи мора бити пажљиво испитана да би се одредило да ли и како она подржава дискриминаторске друштвене услове.

Међутим, као и у сваком новом подручју и овде има неких специфичних тешкоћа које би се могле испречити настојањима едукатора у њиховим напорима да организују мултикултурално образовање. Неке од тих тешкоћа подразумевају филозофске конфликте, концептуалну конфузију као и неслагање око тога која би била одговарајућа улога школа и институција у спровођењу ових иновативних концептуализација, а посебно у адаптацији тих програмских пакета у њиховим конкретним институцијама (Лондон, Ц. Б. Г., 1994).

Концепт мултикултуралног образовања може бити описан као приступ који промовише уважавање етничких културних, расних и лингвистичких разлика. Ова перспектива заснива се на претпоставци да постоји могућност за унапређивање осећања самопоштовања и сопствене вредности међу читавом школском заједницом и између наставника, ученика, родитеља и свих других укључених у образовне институције. Генерално филозофско становиште мултикултуралног образовања наглашава да етничке разлике и културни плурализам морају бити узети као суштински елементи у концептуализацији иновативног образовања (Голд и сар., 1977, Банкс, 1989, Хале-Бенсон, 1988). Други популаран концепт описује мултикултурално образовање као настојање да се модификује читава школска средина на тај начин да деца из свих етничких група могу делити једнаке образовне могућности. Сврха образовних мултикултуралних програма је да се промовише развој и имплементација структурно интегрисаног дисциплинарног курикулума који је дизајниран да подстиче знање, разумевање и конструктивне интергрупне релације међу људима из различитог културног, лингвистичког, етничког и религиозног backgrounda. Као процес, ово захтева пуну партиципацију свег школског особља, породице и заједнице за његову легитимну демократску артикулацију.

Мултикултурална едукација прихвата културне разлике као вредне ресурсе које треба ширити и очувати. У ту едукацију је укључено схватање о једнакости у погледу рода, узраста, расе, хендикепа или сексуалне оријентације. То сугерише једнаку дистрибуцију зна-

ња и образовних ресурса. Мултикултуралност се заснива на логичкој претпоставци да људи који живе у друштву као што је наша земља, треба да имају веће разумевање сопствене историје и историје других. То познавање и једног и другог ће допринети хармоничнијим односима међу припадницима различитих етничких група. Све особе обухваћене процесом образовања треба да имају могућности да уче о различитом и јединственом доприносу сваког наслеђа. Ово такође укључује моделовање како индивидуе могу очувати сопствени идентитет и наслеђе, а да опет живе и раде заједно на један сараднички начин.

Током шездесетих мултикултурално образовање је трансформисано и реконцептуализовано и у сталном је стању еволуције и у теорији и у пракси. (Горски, 1999). Ретко је да два наставника имају исту дефиницију мултикултуралног образовања. Неки гледају на мултикултурално образовање као помак у курикулуму, можда као једноставно додавање новог и другачијег материјала и перспектива да би се на тај начин другачије закључивало о традиционално дискриминисаним групама. Други говоре о проблемима климе у разреду или учењу стилова који ће служити одређеним групама за уклањање баријера ка другима. Неки инсистирају на образовним променама као делу шире друштвене трансформације у којој би се ближе испитивале и критиковале опречне основе друштва.

Упркос овим различитим концептуализацијама мултикултуралног образовања неколико заједничких идеала дају основу за разумевање овог концепта. Упркос томе што се у дефинисању неки фокусирају на индивидуални план, а други више на макро план сви ови идеали у својим коренима говоре о трансформацији:

Сваки ученик мора имати једнаке могућности да постигне свој пуни потенцијал,

Сваки ученик мора бити припремљен за комплетно учествовање у нарастајућем интеркултуралном друштву,

Наставници морају бити припремљени за ефективно подстицање учења код сваког индивидуалног ученика без обзира колико је он културално сличан или различит од самог наставника,

Школе морају бити активни учесници у прекидању угњетавања било које врсте, пре свега у прекидању угњетавања међу сопственим зидовима, а потом активне у продуковању друштвено и критички активних и свесних ученика,

Образовање мора постати много више оријентисано на ученика и укључивати мишљења и искуства ученика,

Наставници, и други морају узети много активнију улогу у преиспитивању образовне праксе (метода тестирања, стратегија подучавања, евалуације и мерења постигнућа, образовних материјала и ученика) и њиховог утицаја на учење свих ученика.

Мултикултурално образовање је прогресивни приступ за трансформацију образовања који би холистички критиковао и усмерио се на садашње неуспехе и дискриминаторну праксу у образовању. Мултикултурално образовање има своју основу у идеалима социјалне правде, образовне једнакости и посвећено је подстицању и развијању образовних искустава у којима сви ученици остварују свој пуни потенцијал као друштвено свесна и активна бића. Мултикултурно образовање признаје да су школе есенцијалне у постављању темеља за трансформацију друштва и елиминацију угњетавања и неправде. И логика и искуство показују да промене не треба и даље да спречавају напоре за интеграцију мултикултуралности у традиционални курикулум. Због тога потреба за успостављањем институционалних реформи треба да има следеће циљеве:

да помогне довођење мултикултуралног курикулума на ниво образовних активности кроз уклањање баријера за већу инклузију и партиципацију;

да промовише мултикултуралне студије, истраживања и друге активности које су у вези са образовањем;

да се промовише инклузивни курикулум који је комплексан, озбиљан и мултикултуралан.

У овоме контексту важно је истаћи циљеве мултикултуралног образовања који недвосмислено утичу на социјалне промене. Пут којим се остварују ови циљеви инкорпорира три начина трансформације (Горски, 1999), као што су: 1. трансформација самог себе, 2. трансформација школе и школовања, 3. трансформација друштва.

1. Трансформација самог себе- наставник има дуплу одговорност да се ангажује у критичком и континуираном процесу испитивања у смислу како се његове предрасуде, пристрасности и претпоставке исказују у подучавању и како утичу на образовна искуства ученика. Такође би наставник требало да ради на елиминацији сопствених предрасуда, истражује које од њих а које не утичу на његов стил подучавања. Да би се постао ефикасан мултикултурални едукатор али и ефикасан едукатор уопште мора се бити у константном процесу самоиспитивања и трансформације. (Горски, 1999).

2. Трансформација школе и школовања. Мултикултурална едукација захтева критичко испитивање свих аспеката школовања. Аспекти трансформације ка мултикултуралној школи су:

А. Педагогија центрирана на ученика

- Искуства ученика морају бити доведена у учионицу чинећи учење више активним, интерактивним и ангажованим.
- Традиционалне стратегије подучавања и педагошки модели морају бити анализирани поново да би се утврдило како они доприносе и подржавају институционалне системе дискриминације. Практика дискриминације мора бити разоткривена и критички испитана.

- Нагласак мора бити стављен на критичко и креативно мишљење, овладавање вештинама учења и стварање друштвене свесности. Педагогија мора обезбедити свим ученицима са једнаким потенцијалима да остваре те своје потенцијале кроз учење.
 - Педагогија мора бити довољно флексибилна да дозволи различитост у стиливима учења који су присутни у сваком разреду.
- Б. Мултикултурални курикулум,
- Сви курикулуми морају бити простудирани с обзиром на тачност и комплетност
 - Све теме морају бити исказане из различитих перспектива што је у вези са тачношћу и комплетношћу.
 - Инклузивни курикулум такође мора укључивати мишљења ученика.
 - Курикулум мора рефлектовати различитост стилова учења у свакој учioniци.

В. Подржавајућа школа и клима у разреду

- Наставник мора бити боље припремљен да подстиче позитивну климу у разреду за све ученике. Свеукупну климу у школи у погледу подржавања дискриминаторских друштвених услова требало би пажљиво испитати .
- Административна хијерархија у школи мора бити испитана да би се установило да ли она ствара позитивну средину подучавања за све наставнике.
- Наставници у образовном процесу морају континуирано истраживати ваљаност и вредност начина испитивања знања преко стандардизованих тестова и још више развијати алтернативне начине мерења учениковог постигнућа.

Циљ мултикултуралног образовања је да допринесе прегресивној и проактивној трансформацији друштва и примени и успостављању социјалне правде и једнакости. Грађанско васпитање у нашим школама можемо сматрати видом мултикултуралног образовања. Али, судећи по критикама упућеним данашњој школи, мишљења смо да постојећа концепција образовања није одговарајућа за промовисање мултикултуралне правичности.

Литература

Будић, С., Гајић, О., (2006), Садржаји наставног предмета грађанско васпитање: интеркултурална димензија и мултикултурално образовање, у: *Модел стручног усавршавања наставника за интеркултурално васпитање*, Тематски зборник, (гл. И одг. уредник Ољача, М.), Нови Сад: Филозофски факултет, 141-158.

- Ђуришић-Бојановић, М. (2002), Грађанско васпитање као предмет, у : *Изазови демократије и школа*, Београд: Институт за педагошка истраживања, 65-80.
- Ђуришић-Бојановић, М., (2006), Ставови младих према интеркултуралности И прихватање плуралитета идеја, Београд: Институт за педагошка истраживања, 430-444.
- Гајић, О., Будић, С., (2006), Интеркултуралност у настави грађанског васпитања – таксономијски приступ, у: *Модели стручног усавршавања наставника за интеркултурално васпитање*, Тематски зборник, (гл. И одг. уредник Ољача, М.), Нови Сад: Филозофски факултет, 119-140.
- Голубовић, З, Кузмановић, Б, Васовић, М, (1995), *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и Филип Вишњић.
- Gorski, P, (1999), *Brief History of Multicultural Education*, <http://www.mhhe.com/socscience/education/multi/philosophy/1history.html>
- Грађанско васпитање за II разред средње школе*, Водич за наставнике, (2002), Београд: Министарство просвете и спорта Републике Србије.
- Грађанско васпитање за II разред средње школе*, Водич за наставнике, (2002), Београд: Министарство просвете и спорта Републике Србије.
- Грађанско васпитање за III разред средње школе*, Водич за наставнике, (2003), Београд: Министарство просвете и спорта Републике Србије.
- Gregoru, J., (2002), *What is Multiculturalism?*, <http://www.uwm.edu/~gjay/multicult/multiculturalism.html>
- Јоксимовић, С, (1997), Развој демократских вредности у школи, у: *Демократија, васпитање, личност* (приредио Зоран Аврамовић), Београд: Институт за педагошка истраживања, 163-173.
- Кулић, Р, (2005), Смисао и значење грађанског образовања одраслих, у: *Савремене концепције, схватања и иновативни поступци у васпитнообразовном и наставном раду и могућности примене у савременој школи*, (приредио Радован Грандић), Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине, 220-226.
- London, C. B. G., (1994), A Critical Perspective of Multiculturality as a Philosophy for Educational change, *Education*, Vol. 114, issue 3, 368-384.
- Миливојевић, У, (2002), Слика "другог" : Албанци, Бугари и Румуни у српским уџбеницима историје, у: *Рани радови полазника 1998-2001* (приредили Аљоша Мимица и Зоран Грац), Београд: Алтернативна академска образовна мрежа, 175-195.
- Пантић, Д, (1981), *Вредносне оријентације младих у Србији*, Београд: Издавачко истраживачки центар ССО Србије.
- Пантић, Д, (1990), *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, Београд: Институт друштвених наука.
- Петровић, А, Јањетовић, Д, (2002), Интеркултурално образовање у нашим школама, у: *Изазови демократије и школа*, Београд: Институт за педагошка истраживања, 103-113.
- Смитх, А, Фоунтаин, С, МицЛеан, Х, (2002), *Грађанско васпитање у основним и средњим школама у Републици Србији*, Београд: УНИЦЕФ, УНЕСКО, Фонд за отворено друштво Србије, Институт за отворено друштво.
- Жаревац, Р, (2002), Људска права у мултинационалним и мултикултуралним срединама, у: *Рани радови полазника 1998-2001* (приредили Аљоша Мимица и Зоран Грац), Београд: Алтернативна академска образовна мрежа, 391-396.
- Shaw, S. C., (1997), *Critical Issue: Educating Teachers for Diversity*, <http://www.ucrel.org/sdrs/areas/issues/educators/presruice/pe300.htm>
- Шушњић, Ђ., (2007), *Дијалог и толеранција*, Београд: Чигоја

**EDUCATION FOR THE DEMOCRATIC SOCIETY AND
DEVELOPMENT OF THE AWARENESS OF LIFE IN THE
MULTICULTURAL AND INTERCULTURAL SOCIETY
THROUGH THE CONTENTS OF CIVIC EDUCATION**

Summary

The aim of multicultural education is to contribute to the progressive transformation of the society, the application and establishment of social justice and equality. In this paper the authors' intention is to observe and deal with the possibilities of implementing the contents of multicultural education into the traditional curriculum both in the form of particular courses (such as Civic Education) and through the introduction of contents into different courses. It is also important to have a complete view of the way how and in which form the courses are implemented so that they could be accepted and processed in the students' systems of values. Thus, while planning the teaching process a clear vision should be developed on the pre-conditions for teaching and learning, class features, features of the students individually and understand students in all of their differences. This speaks in favor of the inclusion of the multicultural curriculum into various areas, especially urban areas in which there is the over-power of multiethnic student groups. The multicultural curriculum, which is included into the main educational package, is the first attempt towards the goal to offer a combined input on the observed differences into the civic society.

Key Words: education for democratic society, Civic Education, content, multicultural education